

УДК 808.26-541.2

**НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ АДМЕТНАСЦЬ АНТРАПАНІМІКОНУ
АЎТАБІЯГРАФІЧНАЙ ПРОЗЫ БЕРАСЦЕЙСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ**

Ключавыя словы: літаратурная анамастыка, онім, антрапонім, паэтонім, прозвішча, “гаваркое” прозвішча.

У артыкуле разглядаюцца ўжытыя ў аўтабіяграфічнай прозе берасцейскіх аўтараў антрапонімы, якія з’яўляюцца носьбітамі каштоўнай інфармацыі аб матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. Вызначаецца дыяпазон сэнсавага і фармальнага вар’іравання асабовых імён. Характарызуецца гаваркія прозвішчы персанажаў, вызначаюцца прыёмы актуалізацыі ўнутранай формы гэтага тыпу антрапонімаў. Вызначаюцца тэматычныя групы мянушак, аналізуюцца спосабы ўтварэння ацэнна-характарыстычных найменняў персанажаў. Асабліва ўвага надаецца асэнсаванню ролі кантэксту ў раскрыцці сэнсавых і эмацыяна-экспрэсіўных магчымасцяў паэтонімаў.

Берасцейскія аўтары даўно і плённа працуюць у жанры аўтабіяграфічнай прозы. Раман Г. Марчука “Кветкі правінцы”, апавесць В. Жуковіча “Як адна вясна...”, кнігі ўспамінаў У. Калесніка “Доўг памяці” і В. Сянкевіча “Незваротны шлях” па праве можна лічыць самымі спавядальна шчырымі творамі пісьменнікаў. Аўтары праўдзіва расказваюць чытачу пра шлях свайго сталення – праз пакуты, праз страты блізкіх, праз глыбокі роздум над прызначэннем чалавека, праз пошукі адзінага і спрадвечнага закону людскога быцця. Ажыўляючы далёкія постаці дзяцінства і юнацтва, творцы ўмела выкарыстоўваюць вобразна-выяўленчыя магчымасці ўласных імёнаў, якія з’яўляюцца каштоўным помнікам матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў.

Імёны літаратурных персанажаў, з’яўляючыся кампанентам **антрапанімічнай прасторы мастацкага твора**, падпарадкоўваюцца характэрным для **рэальнага антрапанімікону** пэўнай мовы і пэўнага часу заканамернасцям. Як вядома, аўтар у сваім творы па-мастацку ўзнаўляе рэальны свет, і антрапонімы павінны быць максімальна набліжанымі да рэальнасці.

Сродкам стварэння атмасферы мінуўшчыны ў кнігах берасцейскіх аўтараў з’яўляюцца імёны рэальных асоб, якія ўвайшлі ў гісторыю XX стагоддзя: палітыкаў (**Пілсудскага, Варашылава, Гітлера, Мусаліні, Сталіна, Леніна**), ваеначальнікаў (**Будзёнага, Калчака, Чапаева**), вучоных (**Фрэйда, Маркса, Паўлава**), пісьменнікаў (**Броўкі, Глебкі, Танка, Маякоўскага, Коласа, Купалы**). Рэальныя дзеячы мінуўшчыны – гэта гістарычны “кантэкст” мастацкага палатна, жывое асяроддзе, у якім адбывалася фарміраванне асобы творцаў.

Як вядома, уласныя асабовыя імёны з’яўляюцца адным з найважнейшых сродкаў стварэння нацыянальнага, рэгіянальнага, гістарычнага каларыту. Мадыфікацыі онімаў перадаюць тонкія нюансы чалавечых узаемаадносін. У кнігах берасцейскіх аўтараў знаходзім багаты россып марфалагічных, лексічных і фанетычных варыянтаў імён, напр.: **Андрэй – Андрыян – Андрыянка, Зося – Соня, Уладзімір – Валодзя – Валодзька – Валодзечка, Аляксандр – Аляксандарка – Саша, Міхаіл – Міхась – Міша – Мішка, Іван – Ванька – Янка – Ванюша – Ясь – Ваня, Насця – Настуся, Алесь – Шура – Шурачка, Юзаф – Ёська – Язэп – Юзік, Марыя – Маня – Марыся – Марыля, Аляксеі – Алёша, Антось – Тосік, Сцепаніда – Стэпка**, і інш. Гэтыя формы – спосаб адлюстравання статусу асобы ў соцыуме і выражэння шырокага спектра пачуццяў да носьбіта імені: “Наогул у Сіняўцы была традыцыя здрабняць і распадабняць імёны, каб яны маглі замяніць і прозвішчы, якія з-за эканоміі слоў неахвотна ўжывалі. Распадабнёныя імёны выяўлялі яшчэ індыўідуальныя характары ўладальнікаў, напрыклад, самае пашыранае імя **Іван** у нашай вёсцы мела такія веер мадыфікацый: **Іван** – гэта нехта салідны, **Іванко** – так сабе, **Іваначко** – благоўце ці блазан, але **Ян, Янко, Ясько, Ясенко** – ішлі на поўным сур’ёзе. Біблейскае імя **Іосіф** мела такія варыянты: **Ёсіп, Язэп, Язэбко, Джэп, Язэбачко, Юзік, Юзічак, а Пётр – Пятрук, Пецер, Петрык, Пятро**. Калі такіх варыянтаў на ўсіх **Іванаў, Язэпаў** ці **Пятроў** не хапала, то дазвалялася ўзмацняць імя родавымі мянушкамі і атрымлівалася **Пецер Тарэсін, Пецер Хвелеў, Пецер Базёнаў**” [2, с.34-35].

Натуральна і арганічна ўплятаюцца ў моўную тканіну твораў пісьменнікаў формы імён, якія адлюстроўваюць рысы народна-дыялектнай мовы: оканне (**Олена, Юрко, Міхалко, Іванко**), замену гука [ф] гукам [п] (**Прося**), гукам [х] (**Халімон**), наяўнасць прыстаўнога [в] (**Вульяна**), прыстаўнога [г] (**Гэля**). Вельмі многа ў прааналізаваных творах форм клічнага склону антрапонімаў. Гэтыя формы шырока выкарыстоўваюцца ў палескіх гаворках. З іх дапамогай перадаецца багатая палітра эмоцый і пачуццяў: ласка, спагада, пшчота, здзіўленне і інш., напр.: “Шчо

Бог дасць, **Якаўко**, што Бог дасць”, – адказвала па-ранейшаму баба Насця [3, с. 80]; “Ведаеш, **Міроне**, – хвалявалася маці, – заяву падаць лёгка” [1, с. 165]; “Не, от мне, **Карпе**, скажы напачатку, як у калхозу?” – раптам пра нешта ўспомніўшы, перабіў дзед [3, с.72]. Падобныя формы імён – адзін са сродкаў стварэння вясковага каларыту ў творах пісьменнікаў.

Антрапонімы – яркі паказчык характару і танальнасці ўзаемаадносінаў паміж людзьмі. Так, называючы каго-небудзь па **імені**, моўца прызнае грамадскую і асобасную каштоўнасць чалавека. Калі ж для наймення і характарыстыкі персанажа ўжываюцца **прозвішча** або **мянушка**, то гэта ў большасці выпадкаў з’яўляецца паказчыкам адчужанага, часта негатыўнага стаўлення да носьбіта характарыстычнага празвання. Цікавымі ў гэтым сэнсе з’яўляюцца назіранні за ўжываннем антрапонімаў у творах М. Сянкевіча. Гісторыю сям’і, адносінаў мужа і жонкі расказвае пісьменнік у аўтабіяграфічнай аповесці “У аперацыйным блоку холадна”. Холаднасць жонкі, якая паступова ператвараецца ў чужога чалавека, і імкненне мужа захаваць сям’ю перадаецца праз ужыванне формаў звароту, якія тонка перадаюць танальнасць адносінаў Таццяны і Сямёна: “З “мілага”, “**Сёмачкі**” Сямён паступова ператварыўся ў **Каваля**. **Таццянка** ўсё часцей называла яго па прозвішчы, тым самым нібы падкрэсліваючы: я – гэта адно, а ты – зусім чужы чалавек, з якім, такая доля, прыходзіцца пакутаваць. Сямён махнуў рукой: **Каваль** дык **Каваль**. Мо калі і ганарыцца будзеш, дурніца, што і ў тваім пашпарце гэтае прозвішча запісана. Жонка ж па-ранейшаму была для яго “**Таццянкай**”, і ў гэтым слове чулася і прымірэнчая нотка, і нейкае шкадаванне, і надзея на лепшае. Не было нянавісці, але не было і пяшчоты” [4, с. 11].

Сродкам стварэння запамінальных партрэтаў персанажаў з’яўляюцца прозвішчы. Адметнай рысай антрапанімікону аўтабіяграфічнай прозы з’яўляецца выкарыстанне рэальных прозвішчаў блізкіх пісьменнікам людзей. Так, на старонках рамана Г. Марчука “Кветкі правінцыі” можна знайсці аўтарскае тлумачэнне паходжання прозвішча сям’і дзеда пісьменніка – **Асколка**: “Нехта казаў мне, што продкі майго дзеда Цімоха вазілі разам з купцамі соль і хлеб. Мелі далёкіх сваякоў у Старым **Асколе** на Русі” [3, с.18].

У аўтабіяграфічнай аповесці Васіля Жуковіча выкарыстаны прыём трансфармацыі прозвішчаў рэальных асобаў. Так, у прозвішчы добрага, спагадлівага, але строгага куратара Андрэя Андрэевіча **Каленіка**, які стаў для студэнтаў сапраўдным Настаўнікам не толькі літаратуры, але і Жыцця, угадваецца прозвішча Уладзіміра Андрэевіча **Калесніка**. Як апісанне знешнасці, так і згадка пра заняткі выкладчыка падказваюць, што прататыпам персанажа аповесці з’яўляецца вядомы берасцейскі літаратуразнаўца і педагог: “Глыбокія залысіны, хударлявы твар, засяроджаны позірк рабілі яго чымсьці падобным да саракагадовага Якуба Коласа. Прыгожую – палоскамі – кашулю ён насіў па-юнацку нарочыст, выкладваючы буйны шырокі каўнер на пінжак. Гаварыў куратар ціхім голасам – напэўна, таму, што дужа ўнікнёна слухаў і глядзеў. Яго карыя вочы, здавалася, бачылі цябе наскрозь” [1, с. 226-227]. Таленавіты выкладчык шчодра дзяліўся са студэнтамі глыбокімі ведамі і прывіваў ім любоў да літаратуры. Прозвішча выкладчыцы рускага фальклору, прынцыповага партыйца Яніны Францаўны **Бяляўскай** утворана шляхам падбору асновы з антанімічным значэннем да прозвішча прататыпа персанажа твора – выкладчыка Брэсцкага дзяржаўнага педагагічнага інстытута Ядвігі Антонаўны **Чарняўскай**.

Прыгадваючы прозвішча сваіх продкаў, пісьменнік-філолаг Уладзімір Калеснік разважае пра паходжанне антрапоніма: “Маці мая мела прозвішча **Балабановіч**. Яно было настолькі распаўсюджана ў вёсцы, што я ў дзіцячым узросце успрыняў яго як прэстыжнае і пазней доўга, ледзь не да апошніх курсаў педінстытута, не ўлоўліваў у гэтым прозвішчы татаршчыны ў квадраце: **бала-бан, бала-бан**... У беларускай мове **балабонь**, што азначае павярхоўнага безадказнага гаваруна. Можна таму, што носьбіты гэтага прозвішча былі ў вёсцы людзьмі паважанымі, статэчнымі гаспадарамі, мне і ў галаву не магло прыйсці, што лінгвістычная этымалогія прозвішча маёй маці выглядае так **непрыглядна**” [2, с.114].

Дасведчаны філолаг і назіральны чалавек, Калеснік часам заўважае адпаведнасць сэнсавай нагрукі прозвішча і рыс знешнасці чалавека: “Прафесар **Крук** быў самым блізкім чалавекам сярод педагогаў гімназіі. **Крук** па-беларуску – **груган**. Знешнасцю прафесар нечым нагадваў гэтую птаху: быў чарнявы, з птушыным сухашчавым тварам і вострым прыгнутым носам. Абрыв твару ў яго быў авальны, таму не кідалася ў вочы нічога драпежнага. Чорныя маленькія вусікі рабілі яго зусім свойскім прыстойным панам” [2, с. 322].

Прозвішчы ў літаратуры не столькі ідэнтыфікуюць, колькі характарызуюць, ацэньваюць, выражаюць эмоцыі і пачуцці аўтара і герояў. У прозвішчах адлюстроўваецца бачанне пісьменнікам сваіх персанажаў, іх характару, дзеянняў, учынкаў. Гэтыя тыпы антрапонімаў дапамагаюць асэнсаваць сутнасць створаных пісьменнікамі вобразаў і глыбей зразумець ідэйную задуму аўтараў. Большасць прозвішчаў-паэтонімаў аўтабіяграфічнай прозы пісьменнікаў-берасцейцаў адносіцца

да ліку “*гаваркіх*”. Прыкладам “*гаваркога*” *оніма* з’яўляецца прозвішча галоўнага героя рамана Г. Марчука “Кветкі правінцы” *Доля*. У аснове прозвішча – назва аднаго з найстаражытнейшых уяўленняў-персаніфікацый, што міфалагічным спосабам тлумачыць прадвызначанасць чалавечага лёсу. Жыццё Адася Доля цяжкае, поўнае розных выпрабаванняў, перашкод, на шляху хлопца больш страт, слёз, нягод, чым радасці, смеху. Часам Адасю здавалася, што чалавек нічога не можа змяніць у сваім жыцці: “*Мо сапраўды я няўдачнік. Бывае такое... Воўк расказваў, не пад той зоркай народзіўся і ўвесь час гібееш, пакуль душа твая знойдзе новы прытулак, калі міне багата часу*” [3, с. 57]. Аля спакваля, прайшоўшы шлях расчараванняў і пакут, герой упэўніваецца, што, хоць чалавечая доля сапраўды прадвызначана, кожны можа напоўніць сваё жыццё глыбокім сэнсам і праз гэта адчуць сябе шчаслівым. Сэнс чалавечага жыцця – у адказнасці і любові да чалавека, які побач, і гэтая любоў перамагае смерць. “*Кожны чалавек мусіць цярпліва змагацца за жыццё, усведамляць адказнасць за яго, за дзяцей, за род свой. Жыццё бясконцае, няхай шчасціць жывым, і няхай яны поўняць сваёй непаўторнасцю новыя кнігі. Трэба знайсці ў сабе сілы і смеласць насіць у сабе мінулае, і яно дапаможа не баяцца смерці. Ave vita!*” [3, с. 258].

“Гаваркім” з’яўляецца прозвішча героя зборніка М. Сянкевіча “Незваротны шлях”: “*Вялікія шэрага колеру вочы заўсёды выпраменьвалі зычлівасць. І само прозвішча – Дарын – надзвычай пасавала да яго манеры гаварыць, да звычкі не крыўдаваць, не затойваць у сабе злосць*” [4, с. 160]. Праўда, жыццёвыя выпрабаванні ператварылі зычлівага, незласцівага хлопца ў панурага чалавека, які не можа ўжыцца з жанчынай, крыўдуе на дачку і зяця і ўвесь час скардзіцца на жыццё: “*Спачуваць не хацелася, а наадварот вырывалася нейкая невытлумачальная злосць і на Міхасёву – у ланцужках і пярсцёнках – дачку, і на самога Міхася. Ужо не Дарына, а хутчэй, Жаліна ці Бедака, у якога так і не даведаўся за паўтары гадзіны нічога новага пра гэтае жыццё*” [4, с. 175].

Выразным характарыстычным сродкам у творах пісьменнікаў-берасцейцаў выступаюць *мянушкі*. Прыкладам *калектыўна-тэрытарыяльнага* празвання з’яўляецца мянушка, якая акрэслівае асаблівасці маўлення жыхароў пэўнай мясцовасці: “*Абвастрыўся антаганізм іншы – з далёкімі ганакамі, гэта значыць, з людзьмі з-пад пушчы, якія гаварылі не гэты, а гэны*” [2, с. 167]. Утваральнай базай для *сямейна-родавых* празванняў служылі імёны, прозвішчы, мянушкі роднасных асоб (бацькі, маці, мужа). Члены сям’і маглі называцца *матронімам* – празваннем, утвораным ад імені або мянушкі маці. Уладзімір Калеснік не проста ўжывае такія найменні, а задумваецца над іх матывацыяй: “*Многія роды ў нашай вёсцы называліся чамусьці па імёнах жанчын, прытым яўна ўніяцка-каталіцкага гучання: былі Тарэсіны, Крысіны, Марысіны і нават Марышчыны. З роду Марышчыных паходзіла мая бабка Зося, а таксама бацька і дзед Лёвы Васілеўскага, майго траюроднага браценіка*” [2, с. 34]. У ліку сямейна-родавых мянушак выдзяляюць *патронімы* – назвы людзей, утвораныя ад імені, прозвішча, мянушкі бацькі: “*Ох, як любіла Валя Пратасевічанка на кабыліцы пагойсаць, калі брала ў мяне, каб у адрывку на торп сена прывезці*” [2, с. 114]. Ужывальнымі былі і *андронімы* – найменні жонкі, утвораныя ад імені, прозвішча ці мянушкі мужа: “*Мой бацька высока ў душы цаніў Васіля і Васіліху*” [2, с. 116]. Яркім сродкам стварэння партрэтаў персанажаў з’яўляюцца *індывідуальныя мянушкі*. Такія празванні маглі ўяўляць сабой замалёўку-характарыстыку як знешнасці, так і ўнутранай сутнасці чалавека. Напрыклад, сінкрэтычны характар мае характарыстычнае празванне героя кнігі У. Калесніка “Доўг памяці” *Казак*: “*Колька-казак – высокі, сухашчавы, смуглявы, скуласты з русым кучаравым чубам, быстрымі, крыху касаватымі вачыма, хват, рызыконт – адарві ды падай. Гаварылі, што ў жылах яго цякла прымесь чаркескай крыві. Па натуре ён быў парывісты, агнявы, гаварыў уладна, з жэстамі, апранаўся зухавата і пагрозліва: цераз плячо партупея, на адным баку планшэт, на другім – шабля, за плячыма кароткая і безадказная карабінка*” [2, с. 309]. Выкарыстанне мянушак – сродак апісання не толькі носьбітаў характарыстычных празванняў, але і спосаб ацэнкі таго, хто ўжывае гэтыя найменні. Так, сродкам характарыстыкі чэрствай, непрафесійнай, жорсткай настаўніцы з’яўляюцца формы звароту да вучняў: “*Якіх толькі мянушак не раздавала настаўніца сваім вучням, асабліва хлопчыкам. І “недапечаныя” былі ў кожным класе, і “недаробленыя”, не кажучы ўжо пра “трутняў”, “боўдзілаў” ды “ёлупняў”. Праўду сказаць, і тыя, хто рыхтаваўся да кожнага ўрока, асаблівай ласкі не мелі*” [4, с. 172].

Найважнейшымі рысамі антрапанімічнай прасторы аўтабіяграфічнай прозы берасцейскіх пісьменнікаў з’яўляецца выкарыстанне імёнаў блізкіх творцам людзей (часам гэтыя антрапонімы праходзяць праз мадыфікацыю гукавага аблічча); уключэнне ў кантэкст твораў імёнаў гістарычных асоб, якія фарміруюць фон дзеяння; а таксама адпаведнасць онімаў, выбраных для ідэнтыфікацыі і характарыстыкі персанажаў, беларускаму антрапанімікону другой паловы ХХ стагоддзя.

Літаратура

1. Жуковіч, В. Як адна вясна...: аповесць / В. Жуковіч. – Мінск: Маст. літ., 1980. – 272 с.

2. Калеснік, У. Доўг памяці / У. Калеснік. – Брэст : ААТ “Брэсцкая друкарня, 2005. – 548 с.
3. Марчук, Г. Кветкі правінцыі : раман, навелы, афарызмы / Г. Марчук. – Мінск : Маст. літ., 2004. – 416 с.
4. Сянкевіч, М. І. Незваротны шлях / М. І. Сянкевіч. – Брэст : Альтэрнатыва, 2012. – 220 с.

S. F. But-Gusaim

Brest State University named after A.S. Pushkin
e-mail svfbg@tut.by

National and cultural peculiarity of the anthroponymicon in the autobiographical prose by Brest writers

Key words: literary onomastics, onim, anthroponym, poetonym (poetic name), surname, “talking” surname.

The article considers the usage of the anthroponyms, which carry valuable information about material and spiritual culture of the Belarusians, in the autobiographical prose by Brest writers. The range of semantic and formal variety of proper names is defined. The author describes talking surnames of the characters, defines the ways of actualizing the inner form of this type anthroponyms. The article gives the thematic groups of nicknames, analyzes the ways of forming evaluative-characterizing names of characters. Special attention is given to interpreting semantic and emotional-expressive opportunities of anthroponyms.

Е.О. Глазко

Полоцкий государственный университет
e-mail: dearln@rambler.ru

УДК 811.11

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АНТРОПОНИМОВ В РОМАНЕ ДЖ. ОСТИН «ЭММА»

Ключевые слова: антропоним, личное имя, языковая картина мира, Дж. Остин, социальные отношения.

Статья представляет результаты исследования употребления имён собственных в романе Дж. Остин «Эмма». Особенная реалистичность текста романа достигается за счёт пристального внимания автора к деталям, в частности, к тому, какие формы антропонимов были признаны корректными в тогдашнем обществе. То, как используются эти формы, позволяет сделать выводы об отношениях между людьми в британском социуме конца 18 – начала 19 века.

При восприятии любого литературного произведения у вдумчивого читателя на каком-то этапе возникает вопрос о том, насколько данное произведение отражает реальную действительность. Не подлежит сомнению, что каждый автор неизбежно привносит что-то своё, индивидуальное, в видение конкретной ситуации, через передачу этой ситуации с помощью присущих только ему или ей художественных – языковых, стилистических, а иногда и графических – средств, всего, что составляет сущность авторского стиля. Ведь, по словам Булата Окуджавы, каждый пишет, как он дышит. Таким образом, текст литературного произведения попадает в прямую зависимость от видения его создателем окружающего мира, другими словами, от индивидуальной картины мира писателя.

Понятие «картина мира» пришло в науку о языке из терминологического аппарата точных наук в середине XX века. В лингвистике этот термин стал обозначать «целостный, глобальный образ мира, который является результатом всей духовной активности человека, возникающей в ходе всех его контактов с миром» [2, с.50]. Каждый человек, говорящий на каком-либо языке, принимает определённое участие в формировании языковой картины мира, т.к. по мнению современных исследователей, менталитет любого лингвокультурного сообщества в значительной степени обусловлен его картиной мира, в которой репрезентированы мировидение и мировосприятие всех его членов [2, с.49].

Говоря о языке художественного произведения, необходимо учитывать, что авторская картина мира, непременно отражённая в тексте, является комбинацией трёх аспектов: индивидуального, присущего только данной личности, этнического, характерного для того народа, к которому принадлежит автор, и общечеловеческого, инкорпорирующего универсальные понятия, установки и отношения к окружающей действительности. При этом нельзя забывать, что любые выводы относительно совокупности этих трёх аспектов картины мира должны быть наложены на темпоральную шкалу. Ведь то, что казалось абсолютно естественным и приемлемым всего полвека назад, сегодня может вызвать недоумение, а завтра, вполне вероятно, может быть воспринято как нечто аморальное или даже преступное. Нормы любого общества меняются со временем, и диахронический подход к литературному произведению оказывается не менее важен, чем к какому-либо языковому явлению.